

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de Historische Kring Ubbega

* Adorp * Sauwerd * Wetsinge

Ubbega rond het jaar 1000
op zoek naar het verleden
een nieuwe Onsta

Jaargang 11, nummer 33 december 2023

Redactioneel

In dit laatste nummer van 2023 graag uw aandacht voor de aankondiging van de december-lezing (zie ook de ingevoegde convocatie). Drie artikelen dit keer: de geschiedenis van Ubbega in het jaar 1000, de praktijk van het werken met een metaaldetector en tot slot een verhaal over een tot nu toe onbekend lid van de familie Onsta. De coverfoto toont drie gouden sieraden uit de periode die in het eerste artikel beschreven wordt. Ze zijn gevonden bij Wierum en Krassum. Bron: Groninger Museum. De sieraden zijn geprojecteerd op een foto van het Reitdiep ter hoogte van Wetsingerzijl met zicht op Krassum bij Garnwerd (foto René Lapoutre).

Archeologisch onderzoek Spoorwegwierde

Op maandag 25 september jl. is Ingenieursbureau MUG weer begonnen met onderzoek van de dubbelwierde even ten noorden van de spoorwegovergang Munnikeweg, tussen Adorp en Sauwerd. Even uw geheugen opfrissen. In 2021 is in opdracht van de Provincie gestart met de aanleg van het snelfietspad tussen Winsum en Groningen. Dit fietspad loopt grotendeels pal naast het spoor en kruist naast de boerderij van Alfred Huinder de "spoorwegwierde". Dit is een zeer oude wierde, al bewoond vanaf pakweg 500 jaar v.C. en een beschermd Rijksmonument. Naast het fietspad moest een diepe sloot komen, die ook dwars door de westelijke flank van de wierde zou snijden; dus was archeologisch onderzoek noodzakelijk. MUG is daarmee in 2021 begonnen met één put, gedurende een aantal maanden. De hoeveelheid vondsten was immens, variërend van waterputten, zeer veel aardewerk (scherven maar ook complete potten), sieraden, botten, tot huisplattegronden en goed geconserveerd vlechtwerk van huiswanden. In 2022 is het onderzoek in het najaar voortgezet en in de herfst van 2023 moet de hele sloot, dwars door de wierde lopend, worden opgeleverd.

De werkzaamheden worden ook nu, net als in het afgelopen jaar, vooral met een dragline uitgevoerd, dus veel grofmaziger dan in het eerste jaar van de opgraving. Toch zijn ook zó de belangrijkste sporen goed zichtbaar: de lagen waaruit de wierde is opgebouwd in de loop der eeuwen (500 v.C. – ongeveer 200 n.C.), paalgaten, sporen van brand en verrotting. Maar ook sieraden (zie hiernaast) en ook nu weer redelijk veel aardewerk en waterputten. In de volgende editie van Diepgang kunnen we vast meer vertellen over de opbrengsten van dit laatste jaar archeologisch onderzoek aan de spoorwegwierde! De mooiste vondsten van de afgelopen twee jaar zijn overigens in een permanente kleine expositie te zien in het Wierdenlandmuseum te Ezinge. En op de website van MUG: <http://bit.ly/vondsten-adorp>.

Lezing: De Ploegschilders en het Reitdiepgebied, 1918-1941

Op woensdag 13 december zal Marleen Westeneng een lezing houden over de betekenis van het Reitdiepgebied voor de schilders van de Ploeg.

In deze lezing zal zij de verbanden tussen de landschapskunst van De Ploeg en het Reitdieplandschap onderzoeken. Hoe heeft het landschap de kunst geïnspireerd, en is het Reitdiepgebied anders beheerd omdat het geschilderd is?

Locatie: Ubbegaheem; aanvang 20.00 uur. Voorafgaand aan de lezing houden we om 19.15 uur een huishoudelijke vergadering.

Dorpsgidsen Ubbega

Enkele jaren geleden begonnen enthousiastelingen in Winsum met het organiseren van dorpswandelingen. Het bekend maken bij een breed publiek van interessante plekjes in het dorp door "dorpsgidsen" stond voorop. Vooral de benoeming van Winsum als "mooiste dorp van Nederland" heeft de belangstelling voor Winsum een flinke schwing gegeven. Dat was aanleiding tot het organiseren van een opleiding tot dorpsgids in de dorpen van Noord-Groningen: tientallen vrijwilligers meldden zich aan. Ook Adorp en Sauwerd waren vertegenwoordigd met vier enthousiaste aspirant-dorpsgidsen.

Janet Brouwer, Bé Kuipers en Jan de Groot hebben het initiatief genomen om ook in onze drie dorpen dorpswandelingen te gaan organiseren, onder leiding van dorpsgidsen. We denken na over mogelijke routes, verzamelen informatie over bijzondere plekjes en vooral: proberen meer mensen enthousiast te maken om dorpsgids te worden. In Adorp zijn al drie dorpsgidsen actief, wellicht kunnen we gezamenlijk optrekken. In de wintermaanden verzamelen we iedereen die zich heeft aangemeld om tot afspraken te komen hoe we e.e.a. gaan organiseren. Wellicht kunnen we dan al in het voorjaar en zomer 2024 dorpswandelingen organiseren en aanbieden. Meedoen? Meld je aan via groot593@gmail.com.

Ubbega rond het jaar 1000

door Ben Westerink

De meeste wierden van Ubbega werden enkele eeuwen voor het begin van onze jaartelling opgeworpen. Uit de resultaten van diverse archeologische opgravingen hebben we inmiddels een redelijk beeld van het dagelijks leven op een wierde of terp uit deze tijd. In deze bijdrage wil ik de lezer meenemen naar een periode die vaak wat onderbelicht blijft: de jaren 900 - 1100 na Chr. Ze worden wel als de "volle middeleeuwen" aangeduid.

Nieuwe bewoners

Onze tocht naar het verleden van Ubbega begint ergens in de 4e eeuw na Chr. Daar staat ons meteen al een verrassing te wachten. De eeuwenoude wierden liggen er verlaten en verruigd bij. De ooit zo dicht bewoonde kwelders langs de noordkust zijn in deze eeuw grotendeels ontvolkt. Op een enkele woonheuvel - zoals in Ezinge - woont nog een kleine populatie doorzetters. Lang duurt deze verlatenheid overigens niet. In de loop van de 5e eeuw neemt de bewoning al weer toe. Een stroom nieuwe bewoners komt aanvaren uit het oosten. Ze stammen uit het land van de Wezer en Eider en staan bekend als Angelsaksen. De meeste van deze pioniers zullen in Engeland arriveren, maar een klein deel blijft in onze streken hangen. Archeologen omschrijven ze wel als de "nieuwe Friezen". Ze gebruiken een eigen type "Angelsaksisch" aardewerk. Ook in Ubbega wordt dit aardewerk gevonden.

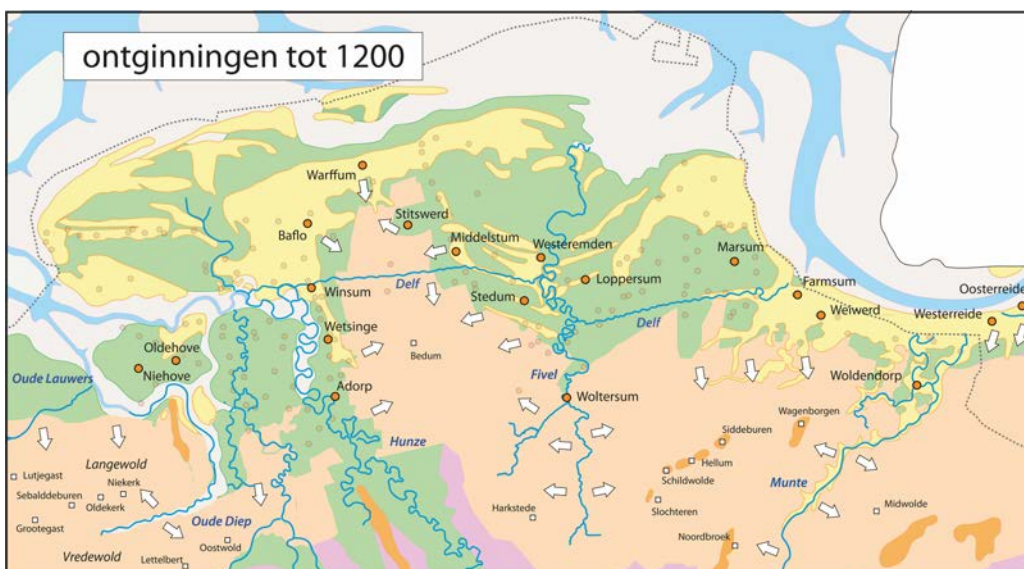
De nieuwe bewoners brengen het wierdenland in korte tijd weer tot leven. In de 6e en 7e eeuw is er zelfs sprake van een opmerkelijke welvaart. Deze periode wordt wel de "Gouden eeuw van Frisia" genoemd. Uit deze tijd dateren bijzondere schatvondsten. De prachtige, gouden fibula die in het

Friese Wijnaldum werd gevonden, zou hebben toebehoord aan een koninklijke dame die zelfs een goudsmid in haar gevolg had. Ook in Ubbega zijn bijzondere vondsten gedaan. In Wierum werd een niervormige gouden hanger gevonden en bij Krassum een zevental gouden plaatjes die vermoedelijk deel hebben uitgemaakt van een riembeslag of drinkhoorn. Beide vondsten zijn op de omslag afgebeeld. In Wetsinge kwam een vrouwengraf te voorschijn waarin zich een fraai kralensnoer bevond. Volgens de archeoloog Nicolay maakte het wierdengebied - en dus ook Ubbega - destijds deel uit van een klein Fries koninkrijk of machtscentrum met Wijnaldum als middelpunt.

Ubbega wordt gekerstend

Als de 9e eeuw aanbreekt is Ubbega in rep en roer: de Franken zijn in aantocht. Karel de Grote steekt met zijn leger de Lauwers over en verovert het Groninger kustgebied. In het kielzog van Karel arriveert de christenprediker Liudger. Hij sticht in onze streken de eerste kerken en moederparochies. Usquert en Leens zijn daar voorbeelden van.

Het blijven onrustige tijden. Want als Karel verder oprukt naar het oosten raakt hij slaags met Deense Vikingen. De strijd met de Vikingen zal een zwaar stempel drukken op de 9e en 10e eeuw van de Lage Landen. Dorestad wordt meerdere keren geplunderd. Of de wierden van Ubbega zijn aangevallen is onbekend, maar grote angst voor de Deense rovers zal hier zeker geheerst hebben. De zeekust lag immers volkomen open en via de Hunze konden de drakenscheden op de vloedstroom tot diep in het kwelderland doordringen. Vikingen waren gewoon om vee te roven. Maar ook de bewoners konden buit gemaakt worden. De slavenhandel bloeide in die tijd

Afb. 1 De ontginningen uit de periode 900-1200 zijn afgebeeld in lichtbruine kleuren

alom. Ook de Franken wisten daar wel raad mee.

De eerste eeuwen na de kerstening leidt het Christendom een sluimerend bestaan. De oude Germaanse religie laat zich maar moeilijk verdringen. Pas in de periode 1100 - 1200 krijgt het nieuwe geloof vaste grond onder de voeten. Vanuit de moederparochies worden dan tientallen dochterparochies gesticht. Van Winsum worden de parochies Sauwerd, Wetsinge, Wierum en Harssens afgesplitst. De kerk gaat steeds meer het leven van de gewone man of vrouw beheersen. Het wordt een machtig instituut en fungeert als de bindende factor in een samenleving. Kerk en overheid zijn niet meer te scheiden. Iedere dorpling wordt geacht bij een kerk te horen. Het oude Germaanse geloof is geen optie meer. De pastoor wordt de centrale figuur in het dorp. Hij zorgt voor de zielszorg en regelt de zakelijke transacties, zoals het verplichte heffen van de tienden. Alle woonhuizen zijn letterlijk door middel van een kerkenpad met de kerk verbonden.

De ontginningen

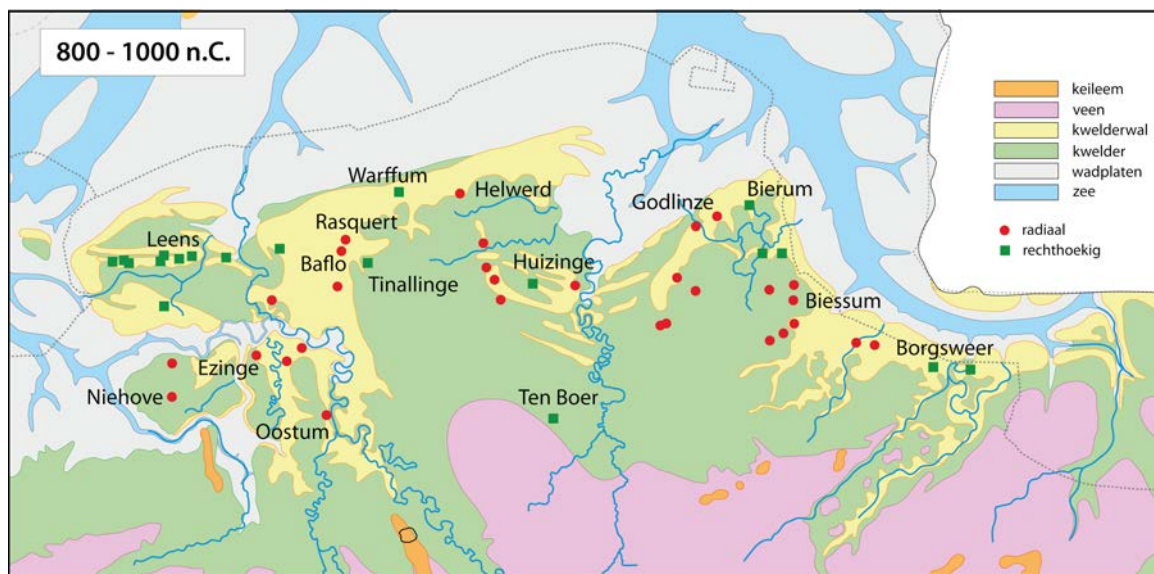
Met het aanbreken van de 10e eeuw waait er een nieuwe wind door Noordwest-Europa. De Vikingen zijn verdwenen en de economie trekt aan. In de periode 900-1100 verdrievoudigt de omvang van de Europese bevolking. Om al deze inwoners te kunnen huisvesten is er grote behoefte aan nieuw land. Nederland bestaat nog voor 70% uit "woeste" gronden; voornamelijk laag- en hoogveen. Maar dat gaat veranderen. Op tal van plaatsen is men bezig om de veengrond om te zetten tot akkerland. De resultaten van de ontginningen zijn indrukwekkend. In Groningen scheppen de wierdenbewoners in enkele eeuwen een geheel nieuw landschap, met welvarende dorpen. Er

ontstaan meer dan 50 nieuwe parochies. De omvang van het cultuurlandschap zal in enkele eeuwen tijds verdubbelen (afb. 1).

Ook in Ubbega worden de woeste gronden grootschalig aangepakt. Voor de bewoners van Wetsinge, Sauwerd, Adorp en Harssens zijn de woeste gronden geen onbekend terrein. Aan de oostzijde grenzen hun achtertuinen immers aan "de wolden". Daar ligt een onbegaanbare wereld van ruigte en rietmoeras die onderdeel uitmaakt van de hoogveenkoepel rondom het huidige Bedum.

De ontginningen brengen welvaart in Ubbega. Sommige families zullen voortleven als grootgrondbezitter. Voor hun zielenheil schenken ze een deel van de ontgonnen gronden aan de kloosters van Werden en Fulda. In de kloosterarchieven worden hun schenkingen keurig opgetekend. Al in de late tiende eeuw worden daar schenkingen genoteerd uit Harssens, Wierum, Enens-oost (de Hoge Wier), Wetsinge, Thijum en Valcum. In de 12e eeuw kunnen de parochies Sauwerd en Wetsinge zich zelfs een tufstenen kerk permitteren. Dit duidt op grote welvaart want tufsteen is peperduur. Het is vulkanisch gesteente dat per schip uit de Eiffel moet worden aangevoerd.

In het gebied rondom Bedum (wel aangeduid als het Centrale Woldland) worden tenminste twaalf parochies gesticht met evenzovele tuf- en bakstenen kerken, inclusief de torenhoge driebeukige kerk van Bedum. Volgens de archieven liggen daar de "Sauwerder walden". Het verhaal van de vrome ontginner en martelaar Walfridus van Bedum - die vermoedelijk van een van de wierden van Ubbega afkomstig is - past goed in deze tijd.

Afb. 2 De radiaal verkaveldde wierden zijn weergegeven met een rode cirkel, de rechthoekig verkaveldde met een groen vierkant

De laatste uitbreiding van de wierden

Veel wierden en terpen worden rond het jaar 1000 nog eenmaal vergroot. Uit recent archeologisch onderzoek blijkt dat de boerderijen daarbij naar de randen van de wierde worden verplaatst, waardoor er meer ruimte beschikbaar komt voor moestuinen en akkerland. Archeologen spreken wel van een "akkerterp". Vaak zijn deze uitbreidingen zo ingrijpend dat de bewoners besluiten om hun wierde of terp opnieuw in te richten.

Voor de indeling van hun woonheuvel hebben de bewoners meerdere mogelijkheden. Op een grote, ronde wierden kiezen ze in veel gevallen voor een *radiale indeling*. De boerderijen staan daarbij in een cirkel gegroepeerd en de erven zijn verdeeld als de spaken van een wiel. Een radiale indeling, omsloten door een ringsloot of een ringweg, wordt vaak gezien als de oervorm van een wierde die al tijdens de vroegste bewoningsperiode zou zijn ontstaan. Deze opvatting is tegenwoordig wat bijgesteld. Veel wierden en terpen kregen hun radiale indeling pas in de volle middeleeuwen toen de laatste fase van uitbreiding van de wierde plaatsvond.

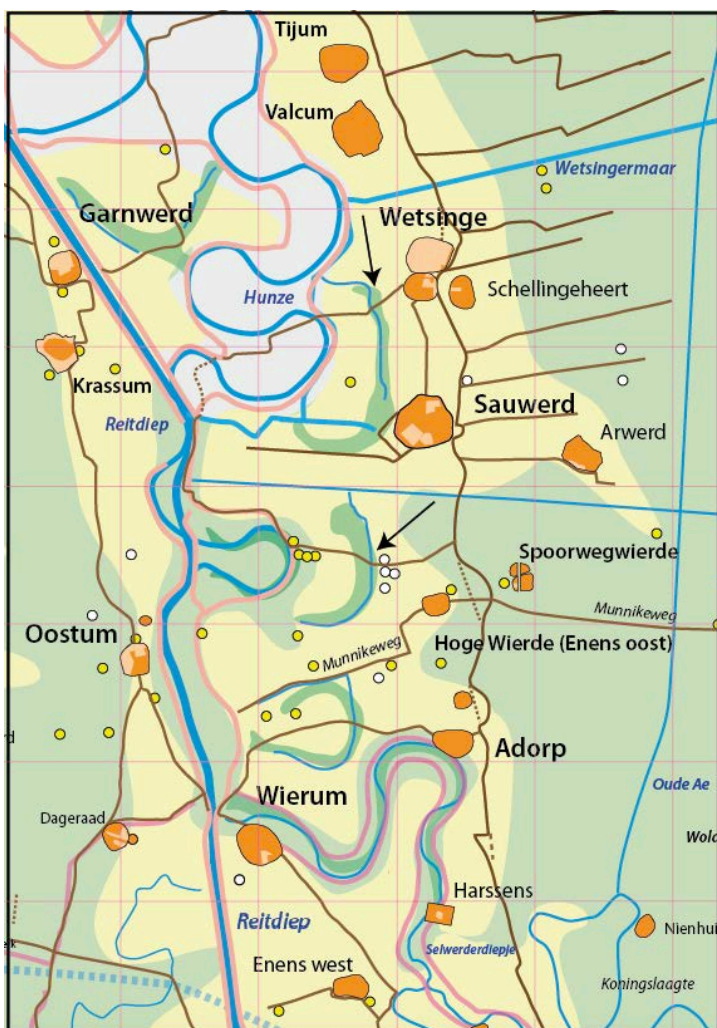
Op een aantal - vaak wat kleinere - wierden kiezen de bewoners soms voor een *rechthoekige indeling*. Op een aantal wierden is de oorspronkelijke indeling nog op oude kadasterkaarten herkenbaar. Afbeelding 2 geeft hiervan een overzicht.

Pas als de noordkust omstreeks 1200 door een alomvattende zeedijk wordt beschermd, komt er einde aan de noodzaak voor de bouw van wierden en terpen. Maar incidenteel gaat de uitbreiding van de woonheuvels nog een aantal eeuwen door. Uit archeologische onderzoek is onlangs gebleken dat de Hoge Wierde tussen Adorp en Sauwerd in de 15e eeuw nog aanzienlijk is uitgebreid.

Wierden worden dorpen

In de periode 900 -1000 staan de wierden en terpen nog vol met boerderijen. De oude woonheuvels hebben nog uitsluitend een agrarische functie. Maar in de eeuwen die volgen verschijnen er huizen waarvan de bewoners andere taken gaan vervullen. Het eerste gebouw met zo'n nieuw functie is de kerk. Naast de het kerkgebouw vinden we stevast de pastorieboerderij (de weem) en de kosterij-school. Het nieuw ontgonnen cultuurland bevordert de handel en nijverheid. Ook de tienden die elk boerenbedrijf voortaan aan de kerk moet afdragen stimuleren de uitwisseling van goederen. Op veel wierden vestigen zich schippers, kooplieden en allerhande handwerkslieden. De bescheiden agrarische wierde wordt geleidelijk een bedrijvig multifunctioneel dorp.

Deze nieuwe functies hebben gevolgen voor de ruimtelijke indeling van de wierde. De nieuwe behuizingen gaan samen een *buurt* vormen. Vaak sluit de buurt aan bij de kerkgebouw. De historicus Mol en archeoloog De Langen hebben voor een aantal wierden en terpen de volmiddeleeuwse verkaveling

Afb. 3 Overzicht van het laatmiddeleeuwse landschap rondom Sauwerd, Wetsinge en Adorp

en het ontstaan van buurten kunnen reconstrueren. We zullen nu onderzoeken of de dorpswierden van Ubbega een gelijksoortige ontwikkeling hebben gekend.

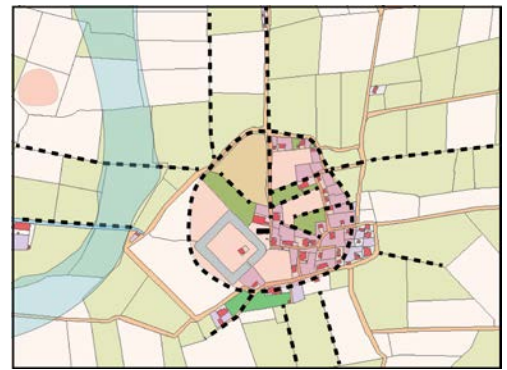
Sauwerd

Sauwerd heeft zich ontwikkeld tot een vrijwel cirkelvormige wierde die ooit door een rondweg of ossengang werd omgeven. Op de kaart van Haubois uit 1641 (afb. 4) is het westelijke deel van deze rondweg nog aanwezig.

Een grote ronde wierde heeft dikwijls een radiale indeling. De radiale wierden van afbeelding 2 zijn gemiddeld 8,9 ha groot; de rechthoekig ingedeelde wierden zijn kleiner: gemiddeld 5,9 ha. Sauwerd is ca. 12 ha groot en valt overduidelijk in de "radiale" groep. Op de oostelijke oeverwal van de Hunze vinden we een aantal radiaal verkavelde grote wierden: Baflo, Rasquert, Ranum en mogelijk Obergum. Zou Sauwerd hier tussen passen? Om radiale structuurlijnen van Sauwerd te kunnen terugvinden raadplegen we de kadasterkaart van 1832 (afb. 4). Hoewel de komst van de Onstaborg de

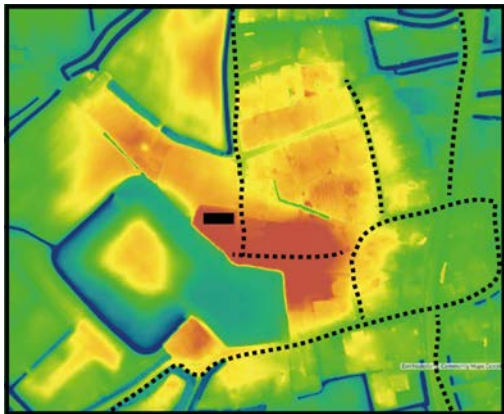
indeling van de wierde sterk heeft verstoord, zijn er toch een aantal structuurlijnen bewaard gebleven die passen in een radiale verkaveling.

Tijd voor een hypothese. Afbeelding 5 toont een reconstructie hoe zo'n radiale ontwikkeling van Sauwerd er kan hebben uitgezien. Een handvol bewaard gebleven radiale lijnen en de cirkelvormige rondweg vormen daarbij het startpunt. De sloot waarlangs de viskenij is gegraven - nog onlangs door Goffe Jensma beschreven - past goed in de radiale verkaveling. Rond het jaar 1000 zullen de boerderijen op de rand van de wierde hebben gestaan. Om het aantal boerderijen te kunnen inschatten hebben we wat steun aan het grondplan van Godlinze, dat wat omvang en afmeting betreft vrijwel naadloos past op Sauwerd. Voor Godlinze wordt een radiale verkaveling verondersteld waarbij het aantal erven

Afb. 4

Links: fragment van de kaart van Haubois (1641); rechts kadastrakaart van Sauwerd uit 1832 (Bron: HISGIS). De kaarten zijn op dezelfde schaal afgebeeld. De stippellijnen passen in een radiale verkaveling

Afb. 6 Het actueel hoogtebestand (ahn4) van Sauwerd. De oude kerk is met een zwart rechthoekje weergegeven

op (minstens) 9 is geschat. In afbeelding 5a is een poging gedaan om 9 boerderijplaatsen in te vullen binnen de rondweg en de radiale lijnen. De in 1832 nog aanwezige boerderijen zijn daarbij meegenomen.

De komst van de kerk luidt in Sauwerd de nieuwe tijd in. In de loop van de 12e eeuw verschijnt er midden op de wierde een tufstenen kerk, die spoedig wordt gevolgd door de pastorieboerderij (de weem). De tufstenen kerk wijst op welvaart. Sauwerd wordt een bedrijvig dorp. Vanaf het kerkterrein gaat zich een buurt ontwikkelen (afb. 5b). De hoogtekaart van Sauwerd geeft een interessant detail prijs over de mogelijke oorsprong van de buurt (afb. 6). Vanaf het kerkterrein is in zuidoostelijke richting een duidelijk reliëf zichtbaar. Mogelijk is dit de ophoging die plaats bood aan "de buurt". De Oude Kerkstraat loopt over het midden van het reliëf en vormt de basis van de buurt.

Als in de loop van de 14e eeuw de steenhuizen van Onsta verschijnen, wordt de inrichting van Sauwerd danig verstoord (afb. 5c). Aan de westkant zijn er geen mogelijkheden meer voor nieuwe behuizingen. De buurt groeit daardoor noodgedwongen naar het

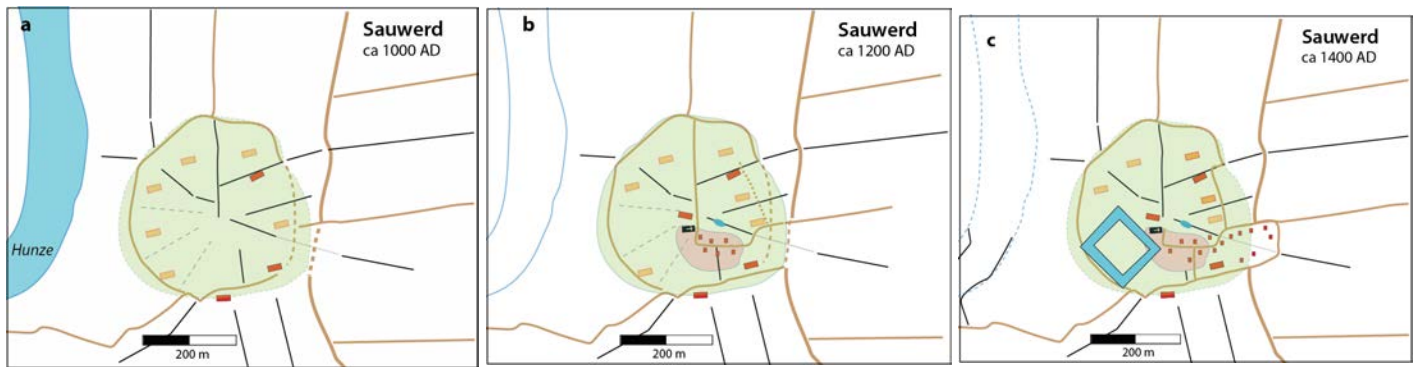
oosten. De jongste huizen worden zelfs buiten de wierde gebouwd. De kleiweg Groningen-Winsum gaat daardoor een kleine slingering vertonen.

Ook het landschap rondom Sauwerd ondergaat in de periode 1000 - 1200 grote veranderingen. De wierde ontstond ooit op een steenworp afstand van de Hunze (afb. 5a). De oorspronkelijke loop van de rivier zal in deze periode nog actief zijn geweest. Veel stroming zal de Hunze niet meer gekend hebben want de monding van de rivier - die toen tussen Eenrum en Wehe lag - was inmiddels grotendeels dichtgeslibd. Maar ergens in de loop van de 12e eeuw krijgt de rivier plotseling een verbinding met de - zich sterk uitbreidende - Lauwerszee. De vloedstroom op de Hunze neemt nu sterk toe. De rivier verlegt zijn bedding naar het westen waarbij er een nieuwe reeks meanders ontstaat. Een rivier die zijn loop verlegt; dat moet een onrustige tijd zijn geweest. De oorspronkelijke Hunzebedding slibde dicht en werd in cultuur genomen (afb. 5b). De begrenzing van deze oude meander is nog vaag op de hoogtekaart en in het huidige slotenpatroon herkenbaar. In afbeelding 3 is de oorspronkelijke bedding met pijlen weergegeven. Ook de nieuw gevormde meanders hadden niet het eeuwige leven. Ze werden in de 17e eeuw afgedamd maar zijn in het huidige landschap nog goed herkenbaar.

Wetsinge

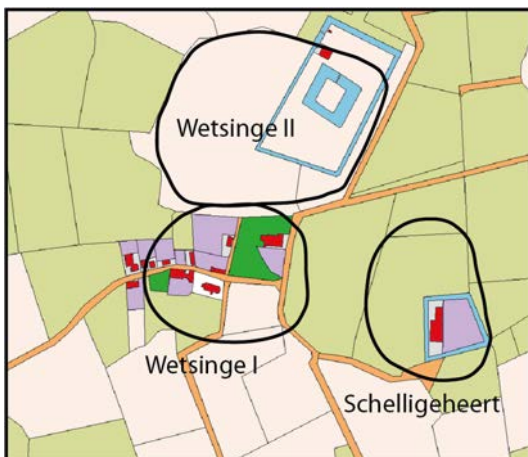
Het dorp Wetsinge is ontstaan uit een drietal wierden: Wetsinge I (4 ha), Wetsinge II (7 ha) en Schelligheheert (4 ha). De oudste kadastrakaart geeft aan dat Wetsinge I rechthoekig is ingedeeld (afb. 7). Met de komst van de tufstenen kerk - in de loop van de 12e eeuw - wordt Wetsinge I de kern van de drie wierden. Ook hier wijst de bouw van een tufstenen kerk op een welvarende parochie. Mogelijk heeft het dorp geprofiteerd van de opbrengsten van de ontginningen.

In de late middeleeuwen ontstaat vanaf het

Afb. 5 Reconstructie van een mogelijke ontwikkeling van Sauwerd. De gestippelde lijnen zijn hypothetisch

kerkterrein een bescheiden buurt die bestaat uit de pastorieboerderij, een kosterij en enkele behuizingen. De parochie raakt in de 19e eeuw in zwaar weer. Wetsinge wordt dan kerkelijk gecombineerd met Sauwerd. De kerken van Sauwerd en Wetsinge worden afgebroken. Als vervanger bouwt men een waterstaatskerkje in Klein Wetsinge.

Afb. 7 De wierden van Wetsinge op kadastrakaart van 1832 (Bron: HISGIS)

Wetsinge II bood - omstreeks 1540 - plaats aan de tweede Onstaborg. We mogen aannemen dat de wierde volledig was verlaten toen de bouwers van Onsta II hier arriveerden. Bij afbraak van de borg, in 1801, zijn alle sporen van het verleden uitgewist. De kadastrakaart geeft de oude situatie echter nog goed weer (afb. 7). Het tracé van de N361 loopt dwars door de huiskamer van de verdwenen borg. Een deel van de oostelijke ringweg van Wetsinge II is bewaard gebleven en doet tegenwoordig dienst als fietspad.

Adorp

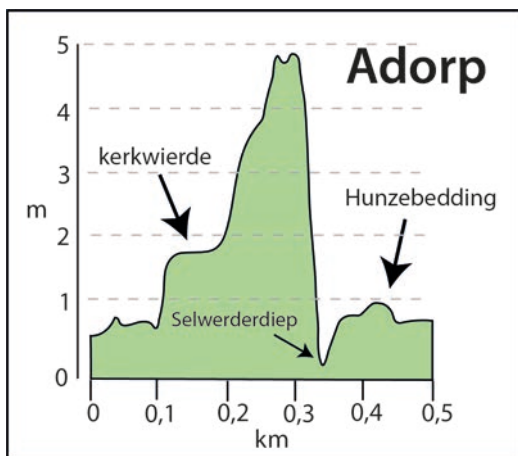
Adorp is een kleine wierde; ca. 5 ha groot. Naar een radiale verkaveling hoeven we niet te zoeken; bij deze omvang biedt een radiale indeling geen voordelen. De wierde zal met vijf of zes-tal boerenplaatsen goed gevuld zijn geweest. Het profiel van Adorp is opvallend asymmetrisch

(afb. 8). Het hoogste punt ligt pal langs de zuidwestrand van de wierde, bij de driesprong Zuiderstraat-Torenweg. Het lijkt wel alsof de helft van de wierde ontbreekt. Hoe dit afwijkende profiel te verklaren? Adorp ontstond langs een scherpe buitenbocht van de Hunze; die bij vloed wel 100 meter breed kon worden. Wellicht heeft de rivier de randen van de wierde afgekald waardoor een deel van het reliëf van lieverlee in het vloedwater is verdwenen.

Ook de locatie van de kerk is afwijkend. Het godshuis ligt op een kleine verhoging aan de oostkant van het dorp, juist buiten de wierde. Volgens de onderzoekers De Mol en Van Langen kan dit wijzen op een vroege vestiging. De oudste kerken van Groningen en Friesland blijken dikwijls buiten de wierde of terp te liggen. Het centrum van de wierde was destijds gereserveerd voor de dobbe en de akkeren moestuinen en men wilde deze kostbare gronden niet zomaar prijsgeven voor een kerkgebouw. De vroegste kerken waren bovendien van hout, takken en riet en hadden nog niet de uitstraling van hun latere tufstenen en bakstenen opvolgers.

Wat kunnen we zeggen over de buurt van Adorp? De Zuiderstraat is nu doodlopend, maar zal in het verleden opgenomen zijn geweest in het tracé van de oude kleiweg Groningen-Winsum. De Zuiderstraat-Torenweg de enige plek waar de kleiweg Groningen-Winsum en de oude Hunzeloop elkaar raken. We kunnen ons goed voorstellen dat daar een handelsbuurtje is ontstaan. We stuiten hier op een tweede mogelijke verklaring voor de steile zuidwestrand van Adorp. Het is ook denkbaar dat er langs de kaden van de rivier huiswierden werden opgeworpen. In Winsum-Obergum is op deze wijze langs de kaden van het Winsumerdiep een (steil) handelsbuurtje ontstaan.

Een aanwijzing voor een vroege handelsfunctie is de vondst van een kaurischelp in het Selwerderdiep ter hoogte van Zuiderstraat 5. Kaurischelpen werden in de vroege middeleeuwen (6-8^e eeuw) via Dorestad verhandeld. Ze waren afkomstig uit de Rode Zee. De schelpen waren in de voorchristelijke tijd zeer gewild als vruchtbaarheidsamulet. Ze zijn in talloze vrouwengraven gevonden. In de buurt van deze

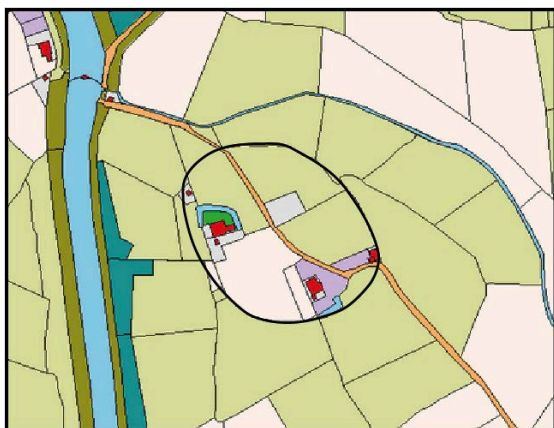

Afb. 8 Profiel (van noordoost naar zuidwest) van Adorp

kauri werd in het Selwerderdiep menselijk botmateriaal (deel van een schedeldak) gevonden. Een aanwijzing dat er daar langs het diepje een vroegmiddeleeuws grafveld moet hebben gelegen. Het handelsbuurtje van Adorp raakte zijn functie kwijt toen rond 1400 de Hunzebocht werd afgedamd. In 1985 werd tijdens de aanleg van de woningen Zuiderstraat 3-9 een groot deel van de rand van de wierde illegaal afgegraven. Als er toen archeologisch onderzoek was verricht, zou er wellicht meer duidelijk zijn geworden over de oorsprong van Adorp.

Wierum

Wierum groeit uit tot een 7,5 ha grote cirkelvormige wierde die wordt omgeven door een ringsloot. Over de volmiddeleeuwse indeling van Wierum geeft de

Afb. 9 Wierum op de kadastrakaart van 1832 (Bron: HISGIS)

huidige indeling weinig geheimen prijs. Enkele bewaard gebleven structuurlijnen geven aan dat de wierde vermoedelijk in vier kwadranten werd ingedeeld (afb. 9).

Wierum heeft ooit rijke tijden gekend. We noemden al de gouden hanger die uit de 6e of 7e eeuw dateert.

In de 12e of 13e eeuw zullen de Wierumers met veel enthousiasme een eigen parochie hebben gesticht. Ze hadden daarvoor blijkbaar voldoende middelen. De kerk en de pastorie kreeg een plaats midden op de wierde. Maar van een dorpsontwikkeling is het niet gekomen. Van een buurt is niets te bekennen. Op den duur kon de parochie niet langer zelfstandig voortbestaan. In de loop van de 19^e eeuw werd Wierum kerkelijk gecombineerd met Dorkwerd. Het kerkgebouw en de kosterij werden afgebroken. De kinderen gingen voortaan in Adorp naar school. De ontmanteling van Wierum was daarbij niet ten einde. Aan het begin van de 20e eeuw werd een groot deel van de wierde afgegraven en als compost verkocht. Het kerkhof kreeg als grens een vrijwel loodrechte steilrand. Omdat de doodsbeenderen van de wierde rolden, besloot de provincie het afgegraven deel van Wierum weer aan te vullen met slib uit het Reitdiep.

Geen wierde is gelijk.

Na de bedijking werd een aantal wierden grotendeels ontvolkt. Veel boerenbedrijven werden overgeplaatst naar het open veld en de wierde bleef als een eenzame, lege heuvel achter. Voorbeelden zijn Valcum, Tijum, Arwerd en Schelligheheert. Op een aantal wierden vond een dorpsontwikkeling plaats (Wetsinge, Sauwerd, Adorp, Harssens en Wierum) die begon met de bouw van de kerk. Sauwerd en Adorp konden hun status als regionaal voorzienend dorp behouden. Wetsinge en Wierum moesten deze weer inleveren. Harssens werd een (inmiddels verlaten) borgplaats. Zo ging iedere wierde zijn eigen weg.

Bronnen

- M. Miedema *Vijftwintig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordwesten van Groningen*, Proefschrift VU Amsterdam (1983)
- J.A.W. Nicolay *The splendour of power*, Barkhuis, Groningen (2015)
- A.W. Ligtendag, *De Wolden en het water*, Regio-project, Groningen (1995)
- G. De Langen, H. Mol. *Terpenbouw en dorpsvorming in het Friese kustgebied tussen Vlie en Eems in de volle middeleeuwen*, Jaarverslagen Terpenonderzoek, 98, (2016)
- J.B. Veenstra, Y. Broekema. *Archeologisch Onderzoek Hoge Wier te Adorp*, Grontmij Nederland BV, Assen (2011)
- B. Westerink, *Wierdenlandschap*, Noordboek, (2022)

Op zoek naar het verleden

door Bart Feenstra

Enkele jaren geleden sprak ik Goffe Jensma aan de noordwest kant van Sauwerd terwijl ik daar aan het zoeken was met een metaaldetector. Al pratende kwam ik er achter dat de heer Jensma zeer geïnteresseerd was en ook de nodige historische kennis bezat. Hierop heb ik enkele foto's van vondsten gemaald waarna ik werd uitgenodigd door Jan de Groot om wat meer over metaaldetectie en de gedane vondsten te vertellen in *Diepgang*.

Metaaldetectoren

De afgelopen jaren heeft metaaldetectie in Nederland een grote vlucht genomen. Waar je 40 jaar geleden misschien een handje vol van deze 'rare snuiters' had, zijn dat er tegenwoordig enkele duizenden. Waar metaaldetectie vroeger in de anonimiteit zat, is tegenwoordig aan publiciteit geen gebrek. Er zijn landelijke verenigingen die magazines uitgeven en zoekdagen organiseren. Kijk niet raar op wanneer op dergelijke zoekdagen soms wel 300 mensen op zoek zijn naar verstopte penningen, in de hoop daarmee een prijs te winnen.

Door deze populariteit is het noodzakelijk gebleken dat er duidelijke regels worden opgesteld en dat er geïnvesteerd moet worden in goede contacten met de professionele archeologie. Juist daar spelen verenigingen zoals de DDA (De Detector Amateur) een belangrijke rol. Zij kunnen beginnende zoekers informeren over de geschreven en ongeschreven regels en kunnen, samen met andere organisaties, een brug vormen tussen amateurs en professionals.

Eén van de initiatieven die hieruit is voortgekomen is het project PAN, wat staat voor *Portable Antiquities Netherlands*. Het doel van PAN is om oudheidkundige vondsten in privébezit, met name de vondsten die gevonden zijn met behulp van een metaaldetector, te documenteren en online te publiceren. Op deze manier wordt informatie over de vondsten en hun vindlocatie beschikbaar gemaakt voor wetenschap, erfgoedonderzoek, musea en alle andere geïnteresseerden. Inmiddels staat de teller op bijna 54000 geregistreerde vondsten die openbaar zijn voor het publiek. Elke registratie bevat informatie over het object zoals afmeting, gewicht, bewerking, afkomst en referentie. Hieruit blijkt dat dit initiatief door een grote groep wordt omarmd.

Ik ben ook van mening dat metaaldetectie een goede bijdrage kan leveren aan het vergroten van onze historische kennis. Veel detector amateurs hebben naast een grote passie voor geschiedenis ook de nodige kennis in huis. Dikwijls zijn ze verbonden aan historische kringen, plaatselijke musea of helpen ze mee met professionele opgravingen. Daarnaast zijn er ook initiatieven als de website *gevonden-verloren.nl*.

Hierbij is een grote groep vrijwilligers betrokken die kosteloos dierbare objecten van mensen terug probeert te vinden met de metaaldetector. De populariteit kent echter ook een keerzijde. Veel mensen kopen een metaaldetector impulsief en lijken minder geïnteresseerd te zijn in wat wel en niet kan en mag. Veel beginnende amateurs lijken te denken dat je in Nederland overal vrij bent om te zoeken. Dat is dus niet zo!

Onderzoek

Wie op een volwassen manier met de hobby bezig wil zijn, zal thuis moeten beginnen met gedegen onderzoek. Je kunt niet lukraak een weiland instappen met de hoop daar iets ouds te vinden. Het doen van onderzoek vooraf is een wezenlijk deel van deze hobby en kost dikwijls meer tijd dan het daadwerkelijk lopen met de metaaldetector. Om te weten te komen waar vroeger bewoning en 'reuring' was, waar oude paden en wegen hebben gelopen, zijn er verschillende manieren om hier onderzoek naar te doen

De vroegste bewoning van Noord Nederland kan gevonden worden op de terpen- en wierdenkaarten. Mochten deze kaarten nog niet voldoende informatie opleveren, dan maak ik regelmatig gebruik van de morfologische kaarten (bijv.: www.pdok.nl/viewer) of hoogtekaarten (ahn.arcgisonline.nl/ahnviewer). Met hoogtekaarten zijn niet alleen verhogingen in het landschap te herkennen, maar kunnen ook grondverstoringen opgespoord worden. Op die manier kun je er achter komen waar oude wegen hebben gelopen en waar bewoning is geweest. Om artefacten te kunnen vinden uit de Romeins tot Middeleeuwse tijd ben je echter niet alleen aangewezen op het zoeken op en rondom terpen en wierden. Van ongeveer 1860 tot 1940 werden veel terpen en wierden afgegraven voor de vruchtbare terpaarde. Deze aarde werd verscheept naar de arme zandgronden in Groningen, Friesland en Drenthe of ter aanvulling van afgegraven veen aldaar. Schippers kochten de terpaarde op om het vervolgens aan boeren te verkopen. Helaas was de administratie van deze verkoop minimaal en weten we dus vaak niet waar exact welke aarde terecht is gekomen. Toch kunnen we (soms) aan de hand van oude krantenadvertenties te weten komen waar in elk geval terpaarde terecht is gekomen.

Een andere categorie van onderzoek is het veldonderzoek. Dit is gewoon langs akkers rijden en kijken of er scherven liggen. Zo ja, wat voor scherven. Is het terpaardewerk, zijn het pijpenkoppen, of stukken kloostermop? Op basis daarvan kun je ook een indicatie krijgen van de vondsten die je kunt verwachten. Vaak kom je dan ook de zogenaamde

stortakkers tegen. Vroeger was het normaal om het huisafval af te voeren naar de landen rondom de dorpen. Ook werd er stadsafval vanuit de grote steden met schepen naar verschillende delen van Nederland gebracht en daar over het land gestrooid. Op deze stortakkers vind je vaak typische 17^e/18^e eeuwse vondsten zoals duiten, gespen, schellingen, knopen etc. Zeg maar het geld en huisraad van die tijd.

Vondsten van Sauwerd en Wetsinge

Ik ben zelf vaak rondom de terpen in Friesland en de wierden in Groningen te vinden. Sommigen zijn beschermd en mogen niet betreden of bewerkt worden door boeren. Anderen zijn een monument, maar mogen tot de bouwvoor door boeren bewerkt worden. In die zin is er dan al sprake van verstoring van de grond en zijn artefacten die zich in die laag bevinden al lang niet meer in situ (*red.: op de oorspronkelijke plaats*). Er is enige discussie (geweest) rondom het zoeken op dit soort plekken. De regels geven aan dat er tot een diepte van 30 cm gezocht mag worden. Ik ben van mening dat we ook op dit soort (niet beschermde) plekken moeten zorgen dat de nog aanwezige artefacten van de verzuring en de ploeg gered moeten worden. Laten we proberen te behouden wat nog intact is en dit zo zorgvuldig mogelijk te registreren in systemen als PAN.

De vondsten die ik bij Sauwerd en Wetsinge heb gedaan geven een goed beeld van de vroege bewoning die hier is geweest. Ik zal me beperken tot de Romeinse en middeleeuwse vondsten. De eerste vondsten betreffen drie *denarii*. Een denarius was een zilveren munt uit de Romeinse periode

Foto 1

Foto 1 laat een denarius van keizer Trajanus zien (van 53 tot 117 na Chr.)

Foto 2

Foto 2 laat een denarius van Faustina de oudere zien. Faustina leefde van ongeveer 98 tot 140 na Chr. en was de vrouw van keizer Antonius Pius.

Foto 3

Foto 3 laat een denarius van keizer Commodus zien (161 tot 192 na Chr.)

Ik heb nog twee denarii gevonden maar deze waren helaas te ver versleten om nog een keizer te kunnen achterhalen.

Ik blijf het altijd intrigerend vinden hoe deze munten hun weg hebben kunnen vinden naar de gebieden ver ten noorden van de Limes (grens Romeinse rijk). Het moet haast wel zo zijn dat er handelsmissies naar het noorden zijn geweest en vice versa. Een andere optie kan zijn dat het soldij geweest is van mannen die meestreden in de legioenen van het Romeinse leger. Hoe dan ook, je hebt hier echte geschiedenis in je handen. Munten die bijna 2000 jaar geleden zijn verloren.

Foto 4

Foto 4 laat een *fibula* zien. Deze kan gedateerd worden ergens tussen 180 en 300 na Chr. Een fibula is een mantelspeld die werd gebruikt als kledingsluiting. We kunnen dit zien als de voorloper van de knoop en ritssluiting. Fibulae zijn al in gebruik tijdens de Keltische periode. Gedurende de eeuwen is het ontwerp van de fibula veranderd en daarom kunnen we deze ook vrij gemakkelijk dateren. De fibula van foto 4 is een meerdelige Germaanse kniefibula (knieachtige vorm). Bijzonder aan deze fibula is de zilveren parelrand rondom de brug. Een combinatie van brons en zilver bij een fibula zie je niet vaak. Helaas is de naald niet meer aanwezig.

Foto 5

We schuiven een paar eeuwen op. Foto 5 laat een bronzen *sceatta* zien uit de periode 710 tot 750. De *sceatta* was een munt die door de Merovingen werd vervaardigd, meestal in zilver. Er zijn verschillende type *sceatta*'s waaronder het stekelvarken, runetype en Wodan met fabeldier. Het gaat hier om een Wodan *sceatta*. Dat het een bronzen *sceatta* is maakt het wel wat zeldzamer.

Artefacten uit de Merovingische periode hebben een grote aantrekkingskracht. Vaak zijn het rijkelijk versierde objecten en prachtig gedecoreerde munten. Jammer genoeg worden ze veel minder gevonden in vergelijking met Romeinse, Karolingische of middeleeuwse vondsten. Toch bijzonder dat deze *sceatta* hier is gevonden.

Foto 6

We verlaten de Merovingische periode en komen in de Karolingische tijd terecht, de tijd van de Vikingen. Foto 6 laat een middeleeuws beslag zien uit de periode 950 tot 1100. Dit beslag is van brons en laat resten van zilver en een laag verguldsel zien. De voorstelling doet qua stijl Viking aan, maar is waarschijnlijk plaatselijk vervaardigd. Typische Viking artefacten zijn vaker verfijnder vormgegeven. Het stuk kan ter versiering op een leren riem hebben gezeten.

Foto 7

Op foto 7 is een bijzonder object te zien. Het gaat hier om een zogenaamde *papal bulla*, afgekort *bullla*. Tijdens de middeleeuwen werden documenten, bullen genaamd, in het Vaticaan voorzien van pauselijke zegels. Eerst werd dit met was gedaan, maar omdat dit te kwetsbaar was, is men later overgestapt op een steviger materiaal. In dit geval gaat het om een bulla van lood. Het zegel werd met de zijkant of met een stuk touw aan het document bevestigd. Aan de voorzijde zien we de hoofden van de apostelen Petrus en Paulus met daarboven SPASPE (Sanctus Paulus Apostulus Sanctus Petrus Episcopus). Deze bulla is bij Wetsinge gevonden en was afkomstig van paus Innocentius III. Hij was paus van 1243 tot aan zijn dood in 1254.

Foto 8

De laatste foto is van een *penning* van Otto II van Gelre. Hij was graaf van Gelre en Zutphen en leefde van ongeveer 1215 tot 1271. Penningen bestaan bijna net zo lang als munten, maar werden meestal gebruikt als cadeau. Tijdens de middeleeuwen werden penningen als deze ook gebruikt als wettig betaalmiddel. Een mooie link tussen Graaf Otto II en de bulla is dat paus Innocentius III in 1247 Otto II vroeg om Rooms-koning te worden. Uiteindelijk zou Otto II dit aanbod afwijzen.

Alle hierboven genoemde vondsten zijn aangemeld bij PAN en komen in een landelijke database terecht.

Redactie: Enkele van de hierboven getoonde vondsten en twee Romeinse munten zijn te bewonderen in de vitrinekast op de eerste verdieping van het kerkje te Wetsinge. De twee Romeinse munten zijn door de auteur in de omgeving van Wetsinge gevonden en zijn een schenking aan de Historische Kring Ubbega.

Een onbekende Onsta?

door Gerta Boonstra

De familie Onsta uit Sauwerd

Er is al veel onderzoek gedaan naar het hoofdelingengeslacht Onsta, dat in Sauwerd een van de sterkste borgen van de Ommelanden bewoonde. De eerste documenten die aantonen dat er op deze borg, die later de Onstaborg genoemd zou worden, een familie Onsta woonde, dateren uit het eind van de veertiende eeuw. In welk jaar precies de Onsta's zich hier gevestigd hebben is niet bekend, wel wanneer de familie in mannelijke lijn ophield te bestaan. Algemeen wordt aangenomen dat Eylco Onsta (ca. 1564-1600), een zoon van Aepco Onsta en Gela van Ewsum, de laatste mannelijke Onsta is geweest. Met hem stierf de familienaam in het jaar 1600 uit.

Toch nog een mannelijke nazaat?

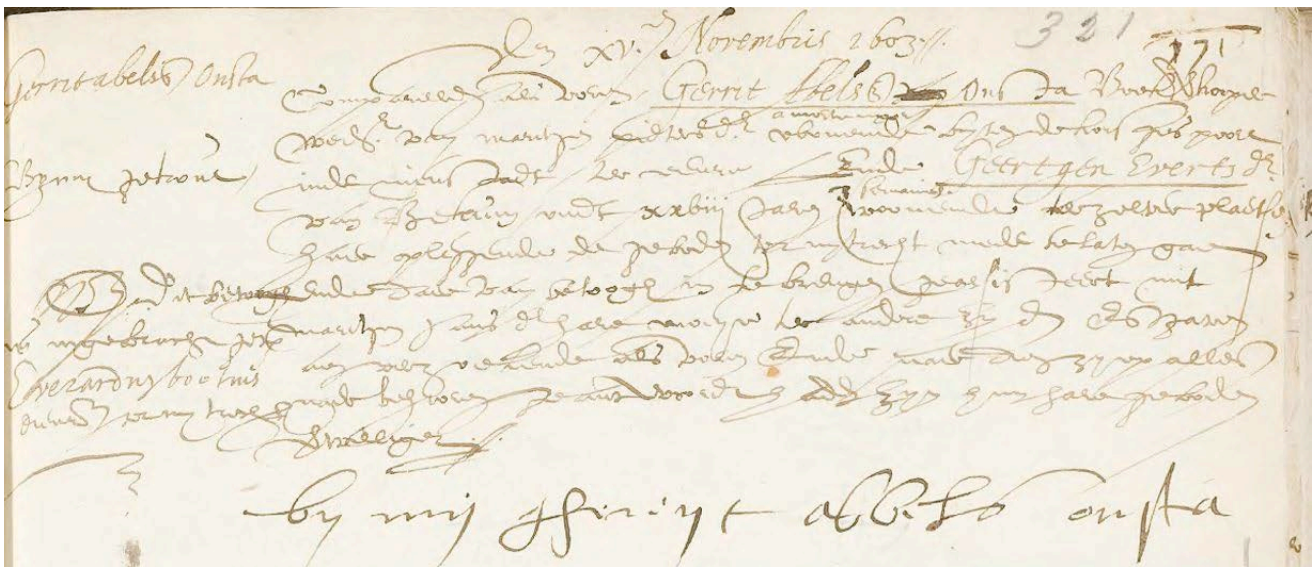
Tenminste... Heel toevallig stuitte ik onlangs in het stadsarchief van Amsterdam op een persoon met een bekende familienaam: Gerrit Abelsz Onsta. Het betrof een huwelijksakte uit 1603 in een wat lastig leesbaar handschrift. Na enig gepuzzel maakte ik uit de tekst op dat deze Gerrit Abelsz Onsta boekverkoper was buiten de Korsjespoort en dat hij op 15 november 1603 in het huwelijk was getreden

in veel gevallen om dezelfde persoon ging bleek uit het adres (bij de Korsjespoort) en vooral ook uit het beroep (boekverkoper). De aktes waarin de naam Gerrit Abelsz voorkwam dateerden van 1590 tot en met 1639.

De meeste van deze aktes bleken te gaan over de koop en verkoop van "erven", kavels zouden we nu zeggen. Amsterdam groeide in deze tijd als kool en de stadsuitbreiding was in volle gang. Grote delen buiten de omwalling werden bouwrijp gemaakt en vooral tijdens de zogenaamde tweede uitleg van Amsterdam van 1585 tot 1593 werden er veel nieuwe percelen geschikt gemaakt voor woningbouw. Gerrit Abelsz Onsta was in deze periode een fanatiek koper, maar ook verkoper van deze erven. Kennelijk was hij een welgesteld man

Antiquariaat

Maar wie was deze Gerrit Abelsz Onsta? Was hij echt een afstammeling van de familie Onsta uit Sauwerd of was het eenmalig voorkomen van de naam Onsta achter zijn naam een toevalligheid? De naam "Gerrit" duidt immers niet onmiddellijk op een adellijke afkomst en komt ook verder niet voor in de familie Onsta.

Akte van 15 november 1603 uit het Stadsarchief van Amsterdam. Links bovenaan is duidelijk de naam van Gerrit Abelsz Onsta te lezen. Helemaal onderaan lijkt Gerrit Abelsz Onsta te staan.

Ondertrouwregister, Periode: 1597-1606, Amsterdam, archief 5001, inventarisnummer 665

met Geertgen Everts, na eerder getrouwd geweest te zijn met Maritje Pieters. In het Stadsarchief van Amsterdam was dit de enige akte die ik kon vinden waarin de naam *Gerrit Abelsz Onsta* voorkwam. Maar toen ik verder zocht op de naam *Gerrit Abelsz*, leverde dat een stroom aan nieuwe documenten op. Dat het

Verder zoekend viel mijn oog op een artikel van Mr. N. de Roever met de titel *Amsterdamsche Boekdrukkers en Boekverkoopers in de zestiende eeuw (tot omstreeks 1580)*. Hoewel daarin een periode werd beschreven die net voorafgaat aan de tijd waarin Gerrit Abelsz Onsta actief was in Amsterdam, wijdt de auteur toch

Boekhandel uit het begin van de 17e eeuw

enige regels aan deze boekverkoper, die volgens hem de eerste *oude*-boekenverkoper van Amsterdam was. Het eerst bekende antiquariaat dus! Mr. De Roever vertelt in zijn artikel dat de handel in *oude* boeken in de periode die hij beschrijft (tot 1580) nog niet voorkwam. Boeken verschenen in die tijd nog in kleine oplages die snel uitverkocht raakten en er was dus meer vraag naar nieuwe dan naar oude boeken. Om te vervolgen:

*De eerste oude-boeken-handelaar, die ik te Amsterdam ken [.....] leefde bijkans een halve eeuw later. Hij was een telg uit een oud-adellijk Oost-Friesch geslacht, dat een groote honderd jaar te voren zijn gelijknamige state te Sauwert had bezeten. Deze edelman **GERRIT of GIJSBERT ABELSZ ONSTA**, ontmoette ik als oude-boeckverkoper in "de drie oude Oost-Vriesen" op den hoek van de Langestraat in 1593 en 1618. Daar hij niet in dit tijdperk thuis behoort, noem ik zijn naam hier slechts terloops.....,*

Emden

Waar Mr. Nicolaas de Roever deze informatie gevonden heeft, weet ik helaas niet, maar omdat hij in de tweede helft van de 19e eeuw archivaris was in Amsterdam, moet dat bijna wel in het Stadsarchief van Amsterdam geweest zijn. Uit bovenstaand citaat kunnen we toch wel met enige zekerheid vaststellen dat Gerrit of (kijk eens aan, toch een meer adellijke voornaam!) *Gijsbert* Abelsz Onsta inderdaad een afstammeling was van het roemruchte geslacht Onsta uit Sauwerd. Alleen was dit geen Oost-Fries geslacht, zoals De Roever ten onrechte meende. Kennelijk was hij minder goed op de hoogte van de geografische

ligging van Sauwerd. Of hij was op het verkeerde been gezet door de naam van het huis/ resp. boekhandel van Gerrit Abelsz: "*de drie oude Oost-Vriesen*". En zijn vergissing wordt nog begrijpelijker als we op internet *Ecartico* erop naslaan. *Ecartico* is een collectie van biografische gegevens van kunstenaars, zilversmeden, boekhandelaars enz. uit de 16e en 17e eeuw in de Nederlanden, waarin ook boekhandelaar Gerrit Abelsz – met namensvariant Gerrit Abbesz – voorkomt. Dat het om "onze" Gerrit Abelsz Onsta gaat blijkt uit zijn beroep (boekverkoper), uit de periode waarin hij dat beroep uitoefende (van 1592 tot 1639) en uit zijn woonplaats (Amsterdam). Ook de vrouw die we in bovengenoemde huwelijksakte tegen kwamen wordt genoemd: Maritje Pieters. Geen twijfel mogelijk dus. Maar waar het hier vooral om gaat is dat *Ecartico* als extra informatie ook de geboorteplaats van Gerrit Abelsz geeft. Dat blijkt Emden te zijn in Oost Friesland. Geen wonder dat Mr. N. de Roever dacht dat de Onsta's uit Oost Friesland afkomstig waren.

Het huis in Amsterdam op de hoek van Korsjpoortsteeg met de Langestraatin de jaren 30 van de vorige eeuw. Dit was het pand dat eens "de drie oude Oost-Vriesen" heette en waar boekverkoper Gerrit Abelsz Onsta woonde. (Beeldbank Amsterdam)

De vader van Gerrit Abelsz Onsta

Rest ons nog te achterhalen hoe deze Gerrit (Gijsbert) Abelsz/ Abbesz Onsta moet worden ingepast binnen de familie Onsta. Omdat de voornamen Gerrit of Gijsbert verder niet binnen de familie Onsta

voorkomen, is het bijna zeker dat hij een buitenechtelijk kind was, een bastaardzoon, een kind van Abel of Abbe Onsta en een onbekende moeder. Wanneer Gerrit Abelsz werd geboren weten we niet, maar omdat hij al vanaf 1590 in Amsterdam opduikt en daar zelfstandig notariële aktes ondertekende, moet hij toen al meerderjarig zijn geweest, dat wil zeggen 25 jaar of ouder. Zijn geboortjaar moet dus

Grafsteen van Aepco Onsta (de vermoedelijke vader van Gerrit Abelsz) en zijn vrouw Gela van Ewsum uit 1564, gevonden op het kerkhof van Groot Wetsinge, maar zich nu bevindend in het Groninger Museum

gelegen hebben vóór 1565. En omdat zijn laatste spoor in Amsterdam uit het jaar 1639 stamt, zal hij niet lang daarna overleden zijn. Die twee feiten combinerend moet zijn geboortjaar liggen tussen 1550 en 1565.

Maar wie was zijn vader? De naam Abel was een veel voorkomende naam bij de Onsta's, maar als we specifiek naar de periode tussen 1550 en 1565 kijken, leefde er in die tijd slecht één Abel Onsta, die getrouwd was met Anna Tamminga. Hij stierf echter al in 1558, dus als hij de vader van Gerrit Abelsz is, zou de boekverkoper tenminste 32 jaar of ouder zijn geweest toen hij zich in 1590 in Amsterdam vestigde en heeft hij daar een hoge leeftijd bereikt, omdat hij in 1639 nog in leven was. In theorie zou dat mogelijk zijn. Over banden tussen Abel Onsta en Emden is echter niets bekend. Anders is dat met de zoon van deze Abel, Aepco Onsta, geboren omstreeks 1516 en

overleden in 1564 te... Emden. Zou hij dan misschien de vader zijn van de Amsterdamse boekverkoper met de naam Onsta? Weliswaar lijkt daarmee het patroniem (= vadersnaam) *Abelsz* enigszins op losse schroeven komen te staan, maar uitgesloten is het niet, vooral als we bedenken dat namen in die tijd niet altijd op dezelfde manier geschreven werden. Zo werd de naam Aepco Onsta ook wel eens geschreven als: Aebke Onsta. En dat lijkt dan weer erg op de naamsvariant van onze Gerrit Abelsz: Gerrit *Abbesz.*, d.w.z. Gerrit, de zoon van Abbe (of Abke / Aebke)

En er is nog een punt dat het waarschijnlijk maakt dat Aepco Onsta de vader was van onze boekverkoper. We hebben al geconstateerd dat Gerrit Abelsz een bemiddeld man was toen hij zich omstreeks 1590 in Amsterdam vestigde. Waar kwam dat geld vandaan? Heeft hij het mogelijk geërfd van zijn adellijke vader, ondanks het feit dat hij een bastaardzoon was? Uit onderzoek van J.A. Mol is gebleken dat het bij de Friese adel niet ongebruikelijk was dat bastaardkinderen (ook wel speelkinderen genoemd) meedeelden in de erfenis. Ook bij de Onsta's was dat waarschijnlijk het geval, als we zien hoe de tot nu toe bekende bastaardkinderen terecht gekomen zijn: Egbert Onsta (15e eeuw) was pastoor te Middelstum, Georgius Onsta (16e eeuw) studeerde aan de Universiteit van Leuven en Pieter Onsta (eveneens 16e eeuw) bewoonde de voorname boerderij Schelligheheert te Wetsinge.

In ieder geval werd de nalatenschap van de in 1564 in Emden overleden, maar in Wetsinge begraven Aepco Onsta pas in 1585 verdeeld onder zijn wettige kinderen. Dat is vijf jaar voordat Gerrit / Gijsbrand Abelsz (Onsta) zich als redelijk welgesteld man vestigde in Amsterdam. Dat ook hij deelde in de erfenis van zijn vader lijkt daarmee niet helemaal uitgesloten.

Conclusie

Op grond van het bovenstaande lijkt het waarschijnlijk dat Aepco Onsta die samen met zijn vrouw Gela van Ewsum de borg Nieuw Onsta in Wetsinge liet bouwen, in Emden een bastaardzoon verwekte bij een tot nu toe onbekende moeder. En dat deze Gerrit of Gijsbert Abelsz (Abbesz) Onsta later een niet onbemiddeld boekverkoper werd in Amsterdam.

Bronnen:

- Stadsarchief Amsterdam
- Internet: Ecartico
- Roever, N de, *Amsterdamsche boekdrukkers en boekverkoopers in de zestiende eeuw, (tot omstreeks 1580), Oud-Holland 2 (1884)*
- J.A. Mol, *Speelkinderen en papenkroost. Testamentaire beschikkingen ten gunste van bastaarden* (p. 257-291). In: *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw*, Leeuwarden: Fryske Akademy, 1994

Oud nieuws

Onlangs kreeg ik een kopie in handen van een brief die meer dan 150 jaar geleden geschreven werd. Het is een brief van Grietje Jans Koning uit Wetsinge aan haar dochter Jantje die met haar man Aries Wiersum een boerderij bewoonde aan de Wolddijk 67 in Noordwolde. De brief geeft een mooi beeld van hoe men toen gewend was om te schrijven. Helaas ontbreekt de datering, maar grofweg kunnen we zeggen dat de brief geschreven moet zijn tussen 1856 (toen de dochter trouwde) en 1874 (toen de moeder overleed).

In het kort een paar gegevens over moeder en dochter: Grietje Jans Koning (1793-1874) was in 1813 getrouwd met Roelf Klaassens Sikkens (1792-1864). In het jaar van hun huwelijk koopt dit echtpaar de boerderij Schellingheheert in Wetsinge met het recht der beklemming van circa 44 ha groen en bouwland voor 9850 gulden. Grietje was 81 jaar toen ze overleed. Ze is begraven te Wetsinge waar de grafzerk nog aanwezig is.

Haar dochter Jantje Roelfs Sikkens, geboren in Wetsinge in 1831, was getrouwd met Aries Roelfs Wiersum. Aries (uit Sauwerd) en Jantje (uit Wetsinge) waren in 1856 in Adorp getrouwd. Ze bouwden een boerderij op de Wolddijk te Noordwolde. Beiden zijn begraven op de oude begraafplaats te Sauwerd.

Een brief als deze zouden we ons nu nog maar moeilijk kunnen voorstellen, want al het persoonlijke tussen moeder en dochter ontbreekt. Moeder vertelt niets over haar leven in Wetsinge, niets over andere familieleden, niets over het boerenwerk of gebeurtenissen in het dorp, en moeder vraagt ook niet hoe het met de dochter is, of met haar man en kinderen. Elke zin ademt het christelijke geloof en vertelt ons hoe groot en overheersend de rol van het geloof was in het dagelijkse leven. Wie in deze brief probeert te ontdekken waarom moeder Grietje uit Wetsinge haar dochter aan de Wolddijk eigenlijk schreef, vindt het antwoord direct al in de eerste zin: moeder kan niet zelf komen "door ongesteldheid van tijd" (hoge leeftijd?) en wil daarom in deze brief benadrukken wat zij haar dochter het meest toewent in het leven: de zekerheid van het geloof.

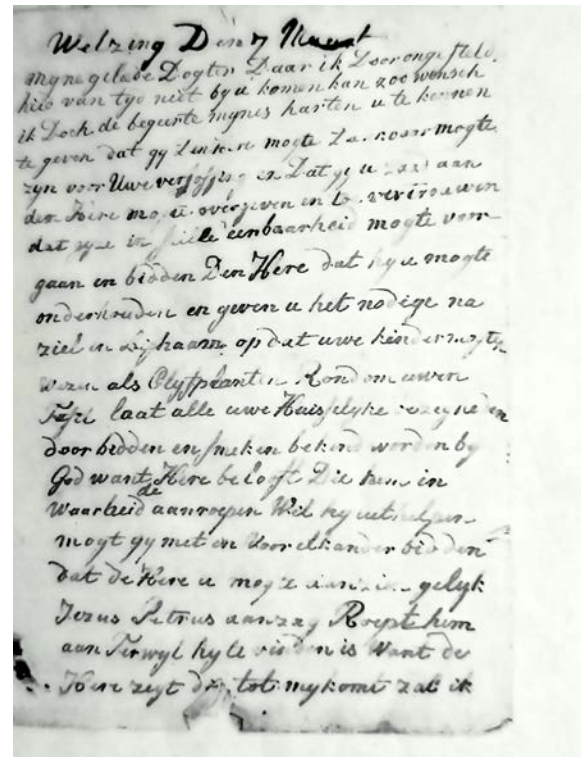
Gerta Boonsta

Jantje Roelfs Sikkens

Aries Roelfs Wiersum

Wetzing Den 7 Maart

Mijne geliefde dochter daar ik door ongesteldheid van tijd niet bij u komen kan zoo wensch ik doch de begeerte mijnes harten te kennen te geven dat gij Den Here Dankbaar mogte zijn voor uwe verlossing en dat gij u zaad aan den Here mogte overgeven en toe vertrouwen dat gij ze in stille dankbaarheid mogte voorgaan en bidden Den Here dat hij u mogte onderhouden en geven u het nodige na ziel en lichaam op dat uwe kinder mogten wezen als Olijfplanten Rondom uwen Tafel laat alle uwe Huiselijke bezigheden door bidden en smeken worden bij God want de Here belooft Die hem in waarheid aanroepen Wil hij uithelpen mogt gij met en voor elkander bidden dat de Here u mogte aanzien gelijk Jezus Petrus aanzag Roept hem aan Terwijl hij te vinden is want de Here zegt die tot mij komt zal ik geenzins uitwerpen Och mogt dat u dagelijkse begeerte zijn om den Here te bidden dat hij u genadig mogte zijn want de Here die zegt bidt en u zal gegeven worden zoekt en gij zult vinden bedenkt dat Jezus in de wereld is gekomen en Door Lijden en sterven De Dood ondergaan heeft en dat om zalig te maken die tot hem komen Dat is mijn grootste begeerte dat gij Daarom den Here mogt bidden om bekeerd te worden eer dat te laat is. Leeft te samen in vrede en eensgezindheid alle dagen uwes Levens op dat de Here zijnen zegen mogte uitstorten over U allen in Tijd en eeuwigheid dit is mijn Hartelijke wensch

G. J. Koning

Tips

Boerderijen en borgen in en om de gemeente Bedum.

Na meer dan twintig jaar van voorbereiding verschijnt eind november 2023 bij Uitgeverij Profiel te Bedum het boek **Boerderijen en borgen in en om de gemeente Bedum**.

Het geheel bestaat uit drie delen en een indexdeel, waarin ook een tiental hoofdstukken is opgenomen waarin met name gastschrijvers thema's beschrijven als archeologie, bouwhistorie en het bekleemrecht. Het gaat om het gebied van de voormalige gemeente Bedum zoals die tussen 1811 en 2019 bestond, alsmede delen van de voormalige kerspelen Bedum en Zuidwolde, nu gelegen in de gemeenten Ten Boer (Lutjewolde) en Groningen (Beijum, Borgham en Noorderhoogebrug).

De geschiedenis van de boerderijen is te vinden in 269 boerderijbeschrijvingen. Dit is inclusief de voormalige borgen en pastorieboerderijen. De geschiedenis van de boerderijen wordt rijk geïllustreerd met foto's, prenten, tekeningen en advertenties uit kranten. Het indexdeel bevat alle persoonsnamen en boerderijnamen die in deze drie delen worden vermeld.

Redactie: Op de locatie "Oude Dijk 2" te Bedum vond de afgelopen maanden archeologisch onderzoek plaats naar de voorganger(s) van de net gesloopte boerderij op dit adres. De mogelijkheid lijkt aanwezig dat hier ooit een steenhuis heeft gestaan.

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl

Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com

Bé Kuipers, Noorderweg 13, 9771BP Sauwerd, be.kuipers@gmail.com

René Lapoutre, Noorderweg 8, 9771BP, rftlapoutre@gmail.com

Contactadressen Historische kring Ubbega

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris).

Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774PL Adorp, kwerrod@gmail.com (penningmeester / ledenadministratie)

website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt 20 euro per jaar (mag meer natuurlijk) en kan alleen door automatische inschrijving worden voldaan.

De prijs van DIEPGANG bij losse verkoop (nummer van 16 pagina's) is 3,50 euro per stuk DIEPGANG wordt geprint bij Chris Russell te Groningen.

ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding.